Змітрок Марозаў

# Вачыма сэрца

*Вершы,*
*санеты,*
*вянкі санетаў,*
*вянок вянкоў санетаў*

МІНСК
ВЫДАВЕЦТВА «ЧАТЫРЫ ЧВЭРЦІ»
2014

УДК 821.161.3-1
ББК 84(4Беи)-5
М25

Прадмова
*Вячаслава Рагойшы*

**Марозаў, З.**
М25 Вачыма сэрца : вершы, санеты, вянкі санетаў, вянок вянкоў санетаў / Змітрок Марозаў ; прадм. В. Рагойшы. — Мінск : выдавецтва «Чатыры чвэрці», 2014. — 290 с.
ISBN 978-985-7058-99-0.

Кнігу паэзіі Змітрака Марозава «Вачыма сэрца» склалі вершы, санеты, вянкі санетаў, першы ў еўрапейскай літаратуры вянок вянкоў санетаў «Апакаліпсіс душы», створаныя паэтам за многія гады літаратурнай працы.

Тонкая інтымная лірыка, вобразнасць і назіральнасць, глыбокае веданне побыту вяскоўцаў, прачулыя радкі пра бацькоўскі край і дарагіх сэрцу людзей, вернасць традыцыям і любоў да матчынай мовы, адказная грамадзянская пазіцыя — усё гэта дзякуючы таленавітаму слову З. Марозава не пакіне абыякавымі прыхільнікаў сапраўднай паэзіі.

**УДК 821.161.3-1**
**ББК 84(4Беи)-5**

**ISBN 978-985-7058-99-0**

© Марозаў З.
(Марозаў Д. Д.), 2014
© Рагойша В. П., 2014
© Афармленне. ТДА «Выдавецтва “Чатыры чвэрці”», 2014

# Першы вянок вянкоў санетаў і яго аўтар

Змітрок Марозаў як паэт стаў вядомы чытачу з 1988 г., калі ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» выйшла яго кніжка з такой вымоўнай назваю — «Хлеб і памяць». Да гэтага часу вершы маладога паэта друкаваліся ў перыёдыцы, рэспубліканскай і саюзнай (у перакладзе на рускую мову), а ў той жа «Мастацкай літаратуры» ўбачыла свет яшчэ ў 1982 г. першая кніжка З. Марозава «Пад небам буслiным». У 1983 г. маскоўская «Молодая гвардия» ў рускамоўным узнаўленні А. Вяршынскага выпусціла кніжачку «свайго» аўтара — дэлегата XVIII з’езда ВЛКСМ, тагачаснага другога сакратара Бялыніцкага райкама камсамола. Аднак і колькасна, і — галоўнае — якасна напрацавана тады было не шмат. Калі б Марозаў як творца застаўся на ўзроўні тых першых танюсенькіх кніжачак (як часам гэта здараецца з некаторымі «наменклатурнымі» пісьменнікамі), сёння не было б прадмета для гэтых разважанняў.

З 1988 г. пачаўся імклівы творчы рост, паэтычнае сталенне Марозава, што выразна ўвасобілася і ў яго шматлікіх публікацыях. Амаль кожны год паэт выдаваў па ладным томіку, а то і па два, як правіла, зусім новых вершаў. Так, у тым жа 1988 г. «Юнацтва» надрукавала зборнік яго вершаў і паэм «Хлебны верасень». Праз тры гады выйшлі яшчэ дзве кнігі — «Прадчуванне» (у «Бібліятэцы часопіса “Маладосць”») і вянок вянкоў санетаў «Апакаліпсіс душы» (1991). Затым адна за адной з’явіліся «Ачышчэнне сяўбой» (1992), «Сын чалавечы» (1993), «Залатая кніга беднага» (1994), «Баліць душа па Беларусі» (1996), «Гронкі зорных

суквеццяў: вершы, паэма, вянкі санетаў» (1998), «Вяртанне да цішыні» (2006) і інш. Гэта — апрача кніжкі нарысаў «І скажуць унукі», выданняў для дзяцей «Азбука агранома Валошкі», «Пра гарох і буракі, бульбу, жыта, агуркі», «Гэта праўда ці мана?»…

Вядома, у літаратуры, як і ў мастацтве ўвогуле, колькасць не пераходзіць у якасць. Мы ведаем нямала пісьменнікаў, аўтараў шматтомных збораў твораў, сёння дарэшты забытых. У той жа час аўтар адзінай кніжкі — «Вянок» — М. Багдановіч па праве лічыцца класікам беларускай літаратуры. І ўсё ж здабыткі пісьменніка вызначаюцца і колькасцю ім напісанага, калі гэта напісанае — пры ўсёй зразумелай неаднолькавай вартасці — выразна пазначана талентам творцы, яскрава выяўляе настойлівыя творчыя пошукі, імкненне глыбей і арыгінальней спасцігнуць свой час і сябе ў часе. А што гэта менавіта так у дачыненні да асобы і творчасці Змітрака Марозава, не цяжка пераканацца, зазірнуўшы ў названыя кнігі.

У вершы паэта «Анкета паходжання» ёсць такія радкі:

*Я з вёскі,*
*Я — свойскі,*
*Язбоўскі,*
*Сялянскі,*
*Славянскі,*
*Зямны,*
*Ад плуга,*
*Ад луга,*
*Дзе туга*
*Даваўся мне ўкос.*
*Я — з вайны.*

Можа, толькі апошні выраз («Я — з вайны») можна аднесці да біяграфіі лірычнага героя паэта

(нарадзіўся сам паэт у 1954 г., калі раны вайны былі ўжо ў асноўным залечаны). Усё ж астатняе — з яго ўласнай біяграфіі: і сялянскасць, славянскасць паходжання, і нават дакладнае месца нараджэння (вёска Язбы Крупскага раёна Мінскай вобласці). Больш за тое, з «плугам» і «лугам» паэта звязала не толькі выпадковасць месца нараджэння, але і заканамернасць свядома абранага жыццёвага шляху. Пасля заканчэння Язбоўскай сярэдняй школы не куды-небудзь, а ў Беларускую сельскагаспадарчую акадэмію паступае юнак, каб потым звязаць жыццё з роднай глебай, хлебаробчай працай. І хай сабе апошнія гады паэт жыве ў вялікім сталічным горадзе, усё роўна не толькі духоўна, але і шматлікімі повязямі канкрэтных абавязкаў (працаваў ён доўгі час у Міністэрстве сельскай гаспадаркі і харчавання) зніташаны паэт з вёскай, вясковымі клопатамі, вясковымі людзьмі.

Відавочна, гэтая акалічнасць прадвызначыла не толькі галоўную тэматыку, праблематыку вершаваных твораў Марозава (пра вёску ў нас пішуць шмат, вясковае паходжанне — у большасці беларускіх паэтаў), але і тую надзвычайную дасведчанасць, а таксама пранікнёнасць, шчырасць, з якімі ён паэтычна спавядаецца (менавіта спавядаецца!) перад чытачом. У гэтай шчырай споведзі — і перажыванні чалавека, што воляй лёсу апынуўся паміж вёскай і горадам («*Хаты. Жытняя палоска. / А далей — шаша, шаша… / Паміж горадам і вёскай / Разрываецца душа*»), і боль за хуткае рассяляньванне краіны («*Усё, што некалі спявала, / Што размаўляла і гуло, / Удзірванела, заняпала, / З дажджамі-ліўнямі сплыло…*»), за тое, што «час фарысеяў на двары», і выяўленне духоўнай інертнасці, грамадзянскай пасіўнасці сучасніка («*І мы разбегліся па норах, / Чакаем старасці сівой, / А быў жа некалі ў нас порах / І бераглі мы гонар свой*»), і нават прызнанне ў «класавым»

страху, які ў косці ўеўся таму ж сялянству за дзесяцігоддзі яго другасортнага жыцця ў «пралетарскай» краіне («*Я прад людзьмі ні ў чым не вінаваты, / Але сядзіць у сэрцы і ў касцях / Мільён разоў праклятыпраспраклятыі, / Мой самы люты ў свеце вораг — страх*»). Часам лірычная споведзь паэта настолькі адкрыта-шчырая, што ажно жахаешся ад гэтай нечаканай адкрытасці. Як у наступнай лірычнай мініяцюры:

*Мелюць веку жудасныя жорны*
*Зерне праўды ў хіжую ману…*
*Прыляціць за мною воран чорны,*
*Ноччу крыллем грукне па акну.*
*Падымуся, хуценька збяруся,*
*Балазе даўно я рэчы склаў,*
*І нікольні госцю не здзіўлюся,*
*Бо даўно-даўным яго чакаў.*
*Ён мяне падыме над зямлёю,*
*Дзюбай вочы выклюе мае,*
*Вырве сэрца з гордаю душою*
*І аб скалы цела разаб'е.*

Што гэта: той жа «класавы» страх, цяперашняя сялянская няўпэўненасць у заўтрашнім дні, асабістае прадчуванне лёсу, «поза» лірычнага героя? Не ведаю. Толькі, трэба думаць, не апошняе…

Вёска, радасці і трывогі сучаснага селяніна, прыгажосць роднае прыроды і экалагічныя праблемы, павольнае апусканне «сялянскай Атлантыды» (А. Адамовіч) на дно цяперашняга цывілізацыйнага мора — гэта найперш выклікае водгук у чуйным сэрцы З. Марозава. Як паэт, ён прыглядаецца, прыслухоўваецца да наваколля, бачыць свет па-свойму, у незвычайных ракурсах. Так, ён заўважае «*хмарку з профілем цёткі Мальвіны*», «*лубіну сіняе мора, белае возера грэчкі*», бачыць, як «*у палях гарбацяцца жоўтыя стагі*», «*сінее*

*над гаем асенняе неба, бярозы азябла трымцяць», «хмары табуняцца, што зацяжарылі дажджом»*… Прыглядаецца паэт і да сучаснага вяскоўца. І пры ўсёй павазе, увазе, любові да хлебароба, бачыць ён і тое адмоўнае, што зусім не сведчыць пра ідылічнасць сучаснага вясковага жыцця: п'янства, гультайства, беднасць, адзіноту; духоўнае апусташэнне, рабскую псіхалогію… Можа быць, таму ў паэта і *«баліць душа па Беларусі»*. Часам Марозаў спрабуе разабрацца ў прычынах розных грамадскіх катаклізмаў, робіць свае высновы сацыялагічнага і паліталагічнага кшталту, дае рэцэпты і парады. Аднак трэба сказаць, тады ён часта сягае за межы паэзіі і паэтычнага, становіцца не такім цікавым і арыгінальным. Усё-такі, у сацыялогіі і паліталогіі свае законы, у паэзіі — свае…

Праўда, «сялянскасць» Марозава-мастака, Марозава-інтэлігента адносная. Пры ўсёй галоўнай увазе яго да вёскі і прыроды, паэт сваім унутраным зрокам абдымае ўвесь навакольны свет, разнастайныя праявы — грамадскія, палітычныя, сацыяльныя — нашага няпростага жыцця. І калі ён піша:

*Адчуваю віну я міжволі*
*Перад гэтай самотнай зямлёй,*
*Дзе, як свечка, згасае таполя*
*Над магілай бабулі маёй, —*

то мы ў вобразе гэтай *«самотнай зямлі»* бачым усю сучасную Беларусь, у тым ліку і гарадскую. І калі паэт заяўляе:

*Я мог бы пражыць і памерці бязмоўным,*
*Ды некаму ж трэба людзей шкадаваць, —*

то мы можам з пэўнасцю сказаць, што шкадуе ён не адных вяскоўцаў, але і ўсіх беларусаў. Як

тых жабракоў, што *«сядзяць у пераходах, / Каля вакзалаў гарадскіх»*. Як тую трынаццацігадовую дзяўчынку, якую затапталі ў гарадской чарзе. Як тую кабету, якая ў восеньскую непагадзь з немаўляткам на руках пляцецца па раскіслай ад дажджоў дарозе:

*Мокры грак сумуе на бярозе,*
*Таямніча-чорны, як манах.*
*Па пракіслай восеньскай дарозе*
*Крочыць цётка з дзіцем на руках.*

*Хто яна яму? Бабуля? Матка?*
*І куды, самотная, ідзе?*
*Моцна спіць у скрутку немаўлятка.*
*Дождж імжыць. Канае золкі дзень.*

*Змрок начны гусцее над палямі.*
*Недзе там, за посцілкай імжы,*
*Свеціць вёска цёплымі агнямі*
*Для жаночай стомленай душы.*

Шкадаванне — не значыць адно любоў, замілаванне, усёдараванне, сентыментальнае пагладжванне ці — што яшчэ горш — фрывольнае паляпванне па плячы «униженного и оскорбленного». Усіх і ўсё шкадаваць і пашкадаваць нельга. Пашкадаваць можна незаслужана раскулачанага колісь селяніна-працаўніка, дух якога прылятае на ранейшае котлішча і не застае ўжо нікога: ні бацькоў, ні жонкі, ні дзяцей, ні нават унукаў, з якіх «вяртаўся адзін, / Ды яго не прызнала зямля» («Салавецкая балада»). А няўжо можна (і трэба) шкадаваць садыста-забойцу, маці якога на судзе «пасівела на вачах у прысутных, / Душачыся слязамі пакутніцы» («Суд»)? Не варты шкадавання і састарэлы, адзінокі былы служака — старшыня калгаса Міхалькоў, якога цяпер, перад

смерцю і высяленнем з роднай хаты (на месцы вёскі будуецца вялікі камбінат), карае сумленне за нявінна загубленых падчас раскулачвання людзей, за беспадстаўныя штрафы, прыпіскі, экалагічныя злачынствы (паэма «Суд сярод ночы»). У такіх выпадках увачавідкі мяняецца лірычная танальнасць паэзіі Марозава: шчымлівая споведзь-развага пераходзіць у сатырычную, нават саркастычную з'едлівасць. Як у невялікім вершы «Пярэварацень»:

*Нядаўна славіў ты куміра,*
*А сёння, здрадзіўшы яму,*
*На новы лад настроіў ліру —*
*Клянеш сякеру і турму.*
*Не, ты ні ў чым не вінаваты,*
*Не, ты нікога не забіў…*
*Ты блаславіў сякеру ката,*
*Які тваім кумірам быў.*

Думаецца, з часам яшчэ раскрыецца на ўсю моц сатырычны талент Змітрака Марозава. Але ўжо і цяпер гумар і сатыра (у тым ліку самая складаная — палітычная) у многіх сваіх відах і жанрах (вершаваная гумарэска, сатырычны верш, эпіграма, інвектыва і інш.) у значнай ступені вызначаюць творчае аблічча паэта, надаюць яго творчасці і тэматычную, і жанравую разнастайнасць.

Мазаічнае пано паэзіі Марозава, безумоўна, было б не поўным і не такім прывабным, калі б, апрача грамадзянскіх, сацыяльных матываў, яно не змяшчала ў сабе і матывы інтымныя. Паэзія кахання аўтара «Сына чалавечага» вызначаецца асаблівай шчырасцю, выяўленнем разнастайнай гамы інтымных пачуццяў — ад іх першых іскраў і да ўсёпаглынальнага полымя, ад нясмелага юнацкага захаплення і да разважлівага кахання-даравання мужа. У каханні, як вядома, часта не

трэба слоў, у ім многае значаць невербальныя моманты: погляд, уздых, поціск рукі… У паэзіі кахання таксама далёка не ўсё выяўляецца з дапамогай лексікі. Інтанацыя, рытм, гукапіс (алітарацыі, асанансы) нярэдка важаць не менш, чым асобныя словы. Музыка радка часам творыць тое «ледзь-ледзь» (Л. Талстой), што робіць верш паэзіяй. У найлепшых вершах З. Марозава эмоцыі, перажыванні, пачуцці гэтак і выяўляюцца — не толькі праз канкрэтныя словы-паняцці, але і праз музыку радка. Вось адзін з такіх вершаў:

*Сіні-сіні сон асін,*
*Белы-белы сум бяроз.*
*Ты адна і я адзін,*
*І не трэба слоў і слёз.*

*Помніш, як я мілаваў,*
*Як твае разгадваў сны.*
*Ты кахала, я кахаў*
*У абдоймах збажыны.*

*Жураўлёў журлівы клін*
*Ласку лета ўдаль панёс…*
*Сіні-сіні сон асін,*
*Белы-белы сум бяроз.*

Такія вершы хочацца чытаць услых, перачытваць. Як музычная мелодыя, яны западаюць у душу, прычым адразу і надоўга. І не хочацца нават аналізаваць: чаму? Адно відавочна: не толькі зместам выказанага, бо сам гэты змест надта ж звычайны, сотні разоў увасоблены ў вершаваным (і не толькі) слове…

Зрэшты, пра змест. Як мы бачым, сялянскасць светабачання Марозава пранізвае нават яго інтымную лірыку, прадвызначаючы паэтычную атрыбутыку, характар метафорыкі (*«абдоймы збажыны»*, *«сіні сон асін»*, *«белы сум бяроз»*, *«жураўлёў*

*журлівы клін*»). Калі ўважлівей прыглядзецца да яго паэзіі кахання, то мы выразна ўбачым: не толькі светабачанне, але і светаразуменне паэта абумоўлена маральна-этычнымі поглядамі селяніна. Перачытайце цыкл яго вершаў «Святло кляновае» і, я ўпэўнены, вы пагодзіцеся са мною. Прынамсі, такія адналюбы, такія мацавальнікі сям'і, такія верныя мужы сустракаюцца сёння пераважна сярод сялян — асноўных захавальнікаў народнай педагогікі і маралі.

Творчы плён Марозава, несумненна, прадвызначаны яшчэ адной кондавай сялянскай рысай: надзвычайнай цягавітасцю, працавітасцю. Як той селянін, што і сёння шчыруе ад цямна да цямна не толькі на сябе самога, але і на «семеро с ложкой», паэт у пазарабочы, выхадны і святочны час (ён жа, як і ўсе, працуе: на ганарар не пражывеш!) таксама гарбее за сталом. Бо столькі напісаць і надрукаваць за апошнія гады — на гэта трэба не толькі час і фізічная моц, але і надзвычайная працаздольнасць. Я ўжо не кажу пра элементарнае ў творчасці — літаратурныя здольнасці, натхненне. А ўлічыце яшчэ: Марозаў літаратурнага інстытута ці проста філалагічнага факультэта не канчаў, і ў галіне літаратурнай адукацыі (а пісьменніку-прафесіяналу яна вельмі патрэбна!) многае яму трэба было асвойваць самастойна, самавукам. Тым не менш не хтосьці іншы — літаратурна адукаваны, філалагічна «падкаваны», — а Змітрок Марозаў здзейсніў, па словах Л. Дайнекі, «паэтычны подзвіг» — напісаў у 1989–1990 гг. і першым у славянскім свеце надрукаваў вянок вянкоў санетаў «Апакаліпсіс душы». Твор гэты затым перавыдаваўся, выходзіў у паралельным перакладзе А. Цяўлоўскага на рускай мове (першы пераклад з арыгінала ў сусветнай літаратуры).

Заўважце: не ў беларускай паэзіі, а ў славянскім свеце. Зрэшты, ва ўсёй сусветнай паэзіі за

некалькі тысячагоддзяў яе існавання набярэцца ўсяго некалькі такіх вянкоў вянкоў санетаў. Бо напісаць нават звычайны добры санет не так проста: «Добра напісаны санет варты цэлай паэмы» (Нікола Буало). Што да вянка санетаў — то гэта своеасаблівая здача паэтам экзамена на творчую сталасць. Такія экзамены ў кожнай нацыянальнай паэзіі здалі адно кожны пяцідзясяты або нават соты паэт. Сярод іх — і Марозаў, які, як ужо было сказана, напісаў добры дзясятак звычайных вянкоў санетаў («Наканаванне», «Вянок Беларусі», «Ты», «Сад», «Упэўненасць», «Прызнанне» і інш.). Аднак як назваць творчы экзамен, які выяўляецца ў напісанні не проста вянка санетаў, а вянка вянкоў санетаў?..

Некалькі слоў пра першынство. Хоць, як слушна заўважыў І. Катляроў, «літаратура — не спорт. Тут важна, не хто першы…». І ўсё ж…

У 1997 г. у Санкт-Пецярбургу выйшаў з друку вершаваны раман А. Сушко «Виктор Кторов» з падзагалоўкам: вянок вянкоў санетаў. У невялікім пасляслоўі-анатацыі да твора паведамляецца, што напісаны ён быў яшчэ ў 1971 г. (прычым усяго за нейкі месяц, з 19 жніўня па 23 верасня!) як працяг колішніх намаганняў І. Сяльвінскага. Той яшчэ ў 1930-я гг. «рабіў спробу штурму вянка вянкоў санетаў, але адмовіўся ад гэтай задумы, спалохаўшыся, што можа з’ехаць з глузду». «Виктор Кторов» быў, па словах аўтара анатацыі, «высока ацэнены» П. Антакольскім, У. Раждзественскім і І. Міхайлавым, супрацоўнікамі часопіса «Нева». Тым не менш «за 26 гадоў з часу напісання раман, пра які многія ведалі і які многія чыталі, у друк так і не трапіў».

Не будзем сумнявацца ў «высокай ацэнцы» твора, дадзенай паважанымі расійскімі паэтамі (твор і сапраўды пакідае добрае ўражанне). Не станем дадумваць, чаму 26 гадоў ён праляжаў

у рукапісе. Звернем увагу толькі на тое, што «Виктор Кторов» не вытрымлівае ўсіх патрабаванняў кананічнай формы вянка вянкоў санетаў. І справа зусім не ў тым, што «Сушко нібы працягнуў пошукі Ільі Сяльвінскага… які адкрыў неабходнасць увядзення сюжэта ў вянок». І вянок санетаў, і вянок вянкоў санетаў з сюжэтам або без яго, калі ён толькі адпавядае асноўным патрабаванням архітэктонікі (колькасць санетаў, іх звязанасць аднымі і тымі ж радкамі паміж сабой, наяўнасць магістралаў), не можа быць выключаны з гэтых архітэктанічных санетных структур.

Што да А. Сушко, то ён быццам бы разумеў: «кананізаваны (і нікім у тыя гады да яго не напісаны) жанр быў бы гранічна сумны» і таму пачаў «радыкальна рэканструяваць саму прыроду санета і вянка санетаў, пакінуўшы асноўныя іх складнікі: пяцістопны ямб, “плошчу ў чатырнаццаць радкоў”, звязаныя сэнсам міжсанетныя радкі і магістральныя санеты». Сапраўды, у большасці выпадкаў радкі, якімі заканчваецца папярэдні і пачынаецца наступны санет, звязаны не строгай аднолькавасцю, а толькі сэнсам. Падводзячы вынік назіранняў, можна сказаць: вершаваны раман А. Сушко «Виктор Кторов» — гэта не вянок вянкоў санетаў (нягледзячы на яго падзагаловак) у яго кананічным выглядзе, а твор з выкарыстаннем асаблівасцей гэтай санетнай архітэктанічнай канструкцыі. Рускі паэт пачаў наўмысна парушаць гэтую канструкцыю, яшчэ не стварыўшы яе…

Кананічную ж канструкцыю вянка вянкоў санетаў упершыню ў рускай вершатворчасці выкарыстаў не прафесійны паэт, а інжынер аднаго з санкт-пецярбургскіх НДІ А. Мартынаў. У 1996 г. яго «Благовест» з падзагалоўкам «карона вянкоў санетаў» убачыў свет другім выданнем. У невялікім звароце да чытачоў аўтар паведаміў: «Написана “Корона” в апреле — мае 1984 года… Может

показаться, что это труд многих лет. Ничего подобного. "Корона" написана за один месяц, на работе, в мою бытность ведущим инженером НИИ, с темпом в два дня венок… Я, естественно, не претендую на какое-либо поэтическое совершенство. Это просто мое духовное поэтическое откровение, несущее людям Благую весть. Отсюда и название "Благовест"».

«Виктор Кторов» і «Благовест» — кардынальна розныя творы як па жанры, тэматыцы, ідэйнай скіраванасці, так і па мастацкім узроўні. Адзінае, чым «Благовест» пераўзыходзіць «Виктора Кторова», — гэта, на маю думку, строгае захаванне кананічнай формы вянка вянкоў санетаў. Што і варта падкрэсліць пры нашай — не літаратурна-крытычнай, а чыста вершазнаўчай — ацэнцы твораў. Ніводная з тых заўваг, якія мы прад'явілі А. Сушко, да А. Мартынава (не як да паэта, а як да вершапісца) прад'яўлена быць не можа. Усе яго папярэднія вянкі санетаў вытрыманыя ў строга кананічным стылі: 1. Сотворение мира; 2. Небесный чертог; 3. Мой путь; 4. Сбор камней; 5. Природа; 6. Разум; 7. Единство; 8. Гармония; 9. Сон; 10. Смирение; 11. Свобода; 12. Недеяние; 13. Спасение; 14. Вознесение, — завяршае, як і павінна быць, «Венок магистралов». Больш за тое, апошняя кропка ў суплецiве 225 санетаў — 225-ы «Магистрал короны», што складаецца з першых радкоў усіх папярэдніх магістралаў. Такім чынам, «Благовест» А. Мартынава можна лічыць узорам рускага вянка вянкоў санетаў, упершыню надрукаванага, па некаторых звестках, у пачатку 1990-х гг. Па сутнасці, ледзь не ў адначассе з «Апакаліпсісам душы» Змітрака Марозава.

Вянок вянкоў санетаў — самая складаная, працаёмкая, самая вытанчаная архітэктурная санетная структура, якая ўключае 15 вянкоў санетаў (усяго 225 санетаў!). Апошні, пятнаццаты,

складаецца з магістралаў усіх папярэдніх. У «Апакаліпсісе душы» структура кананічнага санета (абаб абаб ссд ддс, пяцістопны ямб) паўсюль вытрымана. Форма вянкоў санетаў усюды захавана. Усе вянкі санетаў звязаны паміж сабой: апошні вершаваны радок кожнага папярэдняга з'яўляецца пачаткам наступнага; чатырнаццаты вянок санетаў завяршаецца першым радком вянка першага. «Вянок магістральны» даволі арганічна выкрышталізоўваецца з магістралаў усіх чатырнаццаці папярэдніх вянкоў санетаў. У кожным магістрале канцэнтруецца квінтэсенцыя мастацкай думкі ўсяго вянка санетаў, а «Вянок магістральны» ў цэлым акумулюе найбольш важнае з ідэйна-вобразнага сэнсу ўсяго твора, напамінаючы чытачу — шляхам паэтычнага паўтору — самае галоўнае, цікавае, запамінальнае. У гэтым, па сутнасці, заключаецца галоўная функцыя таго архітэктурнага круга, які з'яўляецца адной з асноўных мастацкіх асаблівасцей вянка вянкоў санетаў.

«Апакаліпсіс душы» высакародна прысвечаны рана памерламу беларускаму паэту А. Сербантовічу, аўтару чатырох вянкоў санетаў. Як і належыць вянку вянкоў санетаў, твор складаецца з чатырнаццаці асобных вянкоў санетаў і пятнаццатага — «Вянка магістральнага». Кожны з наступных вянкоў санетаў пачынаецца радком папярэдняга вянка санетаў, а «Вянок магістральны» ўбірае ў сябе першыя радкі ўсіх папярэдніх двухсот дзесяці санетаў. Адна гэтая грандыёзная архітэктоніка патрабуе ад паэта і майстэрства, і сапраўды сялянскай працавітасці, настойлівасці ў пошуку цікавых тэм, актуальных праблем.

Толькі ж ніякая архітэктоніка, ніякая вышуканая вершаваная форма не выручаць паэта, калі твор будзе зроблены метадам «халоднай штампоўкі», калі форма станецца дзеля формы, мастацтва — дзеля мастацтва. Больш за тое, паўторы

аднаго і таго ж радка не толькі не прыхаваюць няўдалы выраз або вобраз, але і памножаць няўдаласць гэтую на колькасць паўтораных радкоў.

Санетная форма сама па сабе ўжо схіляе паэта да роздуму, развагі. Вянкі санетаў — гэта своеасаблівыя паэмы-медытацыі. Кожны з іх патрабуе значнай, грамадска цікавай праблемы і яе арыгінальнага выяўлення. Калі параўнаць лірыку Марозава з мазаічным пано, то вянкі санетаў (а вянок вянкоў санетаў — тым больш) у першую чаргу просяцца на такое параўнанне. Сапраўды, кожны санет — гэта не раўнуючы як асобны, аднолькавы па велічыні, форме, але не па афарбоўцы (сэнсе) каменьчык. Усе ж санеты разам і складаюць тое пано, што імкнецца выявіць наш час, яго праблемы, клопаты, мэты, а таксама нас у гэтым часе, з нашымі перажываннямі, думкамі, надзеямі. Бацькаўшчына-Беларусь і краіны-суседзі, увесь свет, вострыя грамадска-палітычныя праблемы і жыццё прыроды, блізкая, далёкая гісторыя і сённяшні дзень, мірны час і ваенныя катаклізмы, матэрыяльнае і духоўнае, праўда і мана, культура і быт народа, этычнае і эстэтычнае — усё гэта і многае іншае з'явілася прадметам развагі З. Марозава як паэта-санетапісца. Не ўсюды яго развагі, магчыма, забяспечаны чыстым золатам паэзіі, не з усімі можна безапеляцыйна пагадзіцца. Але ў большасці выпадкаў мы, чытачы, атрымліваючы эстэтычную асалоду, узбагачаемся разам з тым духоўна і душэўна. Што, трэба думаць, і ўваходзіць у задачу сапраўднай паэзіі.

Зерне ўпала не на камень. Пачатае Змітраком Марозавым знайшло працяг. У 1999 г. вянок вянкоў санетаў «Загойвай боль, сінь яснавокай зоркі» надрукаваў М. Віняцкі. А затым пачынаючы з 2000 г. са зборніка «Адухаўленне» таленавітая паэтка са Светлагорска С. Шах пачала ледзь не кожны год выдаваць у кніжным выглядзе па

вянку вянкоў санетаў — «Прысвячэнне», «Прызначэнне», «Увасабленне», «Спасціжэнне»… Гэта, па прызнанні яе мужа, вядомага рускамоўнага паэта і адначасова аўтара прадмовы да «Адухаўлення» І. Катлярова, толькі першыя «з пяці ўжо напісаных ёю вянкоў вянкоў санетаў. Яшчэ чатыры, напісаныя пазней і… больш дасканалыя, яшчэ прыйдуць да чытача. Апрача таго, Соф'я Шах мае ў рукапісах 136 вянкоў санетаў». Сам жа І. Катляроў таксама выдаў вянок вянкоў санетаў (дарэчы, першы ў рускамоўнай паэзіі Беларусі) «Земля простит, но не прощает небо».

Несумненна, з'явяцца новыя санетапісцы, напішуцца новыя вянкі вянкоў санетаў. Але слава родапачынальніка беларускага і ўвогуле славянскага вянка вянкоў санетаў назаўсёды застанецца за беларускім паэтам, чалавекам «ад плуга, ад луга» Змітраком Марозавым.

*Вячаслаў Рагойша,*
*доктар філалагічных навук, прафесар*

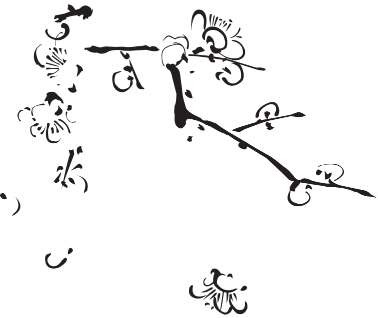

# Я ўсё часцей жадаю слухаць неба

Санеты,
вянкі санетаў,
вянок вянкоў санетаў

*Дарагім дачушкам*
*Алесі і Ларысе прысвячаю*

* * *

Я ўсё часцей жадаю слухаць неба,
Бо на зямлі такая валтузня,
Што дэфіцытам стала цішыня,
Як у нішчымны год акраец хлеба.

Не адарваўся я ад роднай глебы,
Ды толькі сэрца вабіць вышыня,
Недасягальных зорак чысціня…
Сусвет спазнаць — жывой душы патрэба.

Грымотны век мінае. Што далей
Наканавана Богам для людзей?
Няўжо скананне свету надыходзіць?

У кожага свой лёс, свой Млечны Шлях.
Трымаю хлеб на стомленых руках,
Нібыта візу ў новае стагоддзе.

## КРЫЖ

Самотны крыж на могілках забытых
Не памятае, хто пад ім ляжыць…
Дзіця тут, можа, сном анёльскім спіць?
А мо стары, карэннем дрэў спавіты?

Сцёр пазалоту надпісаў на плітах
Няўмольны час. Крук роспачна крычыць,
Нібы жадае мёртвых разбудзіць, —
Няма каму ў акрузе сеяць жыта.

Забралі жней і сейбітаў клады,
Без веку шмат адчэзла маладых,
Атручаных гарэліцай мясцовай.

Пад скрушны крыж на могілках старых
Кладу букет рамонкаў палявых,
Сцінаюць сэрца пакаяння словы.

# Памяць

Не мае Памяць тычак-межаніц,
Яна пульсуе ў кожным радаводзе.
Да ўсіх зямных пагостаў і званіц
Мы на спатканне з памяццю прыходзім.

Перад магілай бацькі тварам ніц
Укленчу. Павінюся пры народзе:
«Сасмяг я, тата, без тваіх крыніц,
Бо ўсё рабіў насуперак прыродзе.

Адпусціць мне твая зямля грахі.
Ды як вярнуць ёй даўнія даўгі?
І чым запоўніць памяці правалы?..»

Вяртаюся душой да каранёў,
Да той начной мелодыі без слоў,
Што над калыскай маці мне спявала.

* * *

Як не стае мне сонца для душы!
Ахопленая болем і знямогай,
Душа глядзіць з надзеяю на Бога
І моліцца, укленчыўшы ў цішы:

«Усёмагутны, сцежку пакажы,
Што выведзе на светлую дарогу.
Не сеяў мой народ насення злога,
За што ж яго ты мучыш, адкажы?»

Хачу вышэйшай праўдай прычасціцца,
Паэты ж развучыліся маліцца,
Шмат хто прадаў за срэбра гонар свой.

Спяшаемся ў палон падманнай славы.
Тысячагоддзя новага праявы
Нас не хвалююць жорсткай навізной.

# САНЕТ МАЦІ

Матуля, колькі весняга святла
Тваё імя святое навявае!..
Ты для палёту крылы мне дала,
Таму душа так хораша спявае.

Век немалы па-людску пражыла.
Цябе ўжо праўнук весела гукае.
Хай не спаткае ён людскога зла,
Аб каранях сваіх не забывае.

Як свята, стрэча кожная з табой.
Вядзе тады душа з тваёй душой
Адным нам зразумелую бяседу.

Я напісаў багата розных кніг.
Ды без вачэй і цёплых рук тваіх
Я б хараства зямлі сваёй не зведаў.

* * *

Старэнькі сад наводшыбе сяла.
Парэпаныя, цёмныя галіны,
Нібы далоні цёткі Акуліны,
Якая век багаты пражыла.

Пашчыравала тут бензапіла
Падпітага суседчынага сына,
Ды толькі ацалелая рабіна,
Бы ў маладосці, сёння зацвіла.

О, як цяпер бялюткія суквецці
Мілуе сонца і малодзіць вецер!..
Вось так і мы на схіле дзён сваіх

Кажнюткаму праменьчыку пяшчоты,
Нібыта сонцу, радуемся ўпотай
І бласлаўляем праўнукаў сваіх.

* * *

Мне не патрэбна вашай пахвальбы,
Уяўныя прыяцелі-зычліўцы.
Па сутнасці сваёй вы — баязліўцы,
Рабы інтрыг і слоўнае гульбы.

Вы гнеце перад моцнымі гарбы,
Падобныя траве і лозам ніцым,
Ад Бога вы гатовы адступіцца,
Каб толькі не чапалі вас…
Абы

Жыць без турбот у сыценькай няволі,
Адгарадзіцца ад чужога болю,
Не чуць, не бачыць і не адчуваць…

Прыручаныя «людзі ў футаралах»,
З даляравай сталёвасцю на тварах,
Мне з вамі небяспечна сябраваць.

* * *

Мяне абклалі ворагі гурмой.
І я пачаў няроўнае змаганне,
Крывёй пішу апошні вырак свой:
«О Божа, дай мне моцы і трывання».

Лаўцы выгод смяюцца нада мной.
У іх — улада, грошы. Быццам здані,
Плятуць яны агідных спраў сувой…
Ах, як хачу пабачыць я світанне!

Дзе ў гэтым свеце праўда, дзе падман?
Адзін іду праз вечнасці туман
Без компасу. Не бачачы дарогі.

Ем з соллю хлеб счарсцвелы, аржаны.
Ды чую: паднябесныя званы
Ужо гудуць набатам перамогі.

# Выдадзеныя кнігі

Зборнікі паэзіі: «Пад небам буслінным» (1982), «Огонь и жито» (1983), «Хлебны верасень» (1988; прэмія Ленінскага камсамола Беларусі за 1988 год), «Хлеб і памяць» (1988), «Прадчуванне» (1991), «Апакаліпсіс душы» (вянок вянкоў санетаў; 1991), «Ачышчэнне сяўбой» (1992; прэмія Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі за 1995 год), «Сын чалавечы» (1993), «Залатая кніга беднага» (1994), «Баліць душа па Беларусі» (1996), «Апакаліпсіс душы» (вянок вянкоў санетаў, 2-е выд.; 1997), «Святло рамонкаў палявых» (1997), «Гронкі зорных суквеццяў» (1998), «Акварэлі пачуцця» (2000), «Сталасць думкі, маладосць душы» (2000), «Я ўсё часцей жадаю слухаць неба» (2002), «Вяртанне да цішыні» (2006; Рэспубліканская прэмія «Залаты Купідон»), «Апокалипсис души» (2006; вянок вянкоў санетаў у перакладзе А. Цяўлоўскага на рускую мову разам з арыгіналам), «Малітоўнаю матчынай мовай» (2008), «Я з вёскі, я — свойскі, язбоўскі» (2010; Рэспубліканская прэмія «Залаты Купідон»), «Материнской молитвенной речью» (2013; у перакладзе А. Цяўлоўскага на рускую мову).

Кнігі паэзіі і прозы для дзяцей: «Азбука агранома Валошкі» (1989), «Пра гарох і буракі, бульбу, жыта, агуркі» (1995), «Агародніна» (1996), «Гэта праўда ці мана» (1997), «Пра гарох і буракі, бульбу, жыта, агуркі» (2-е выд.; 1999), «Азбука от А до Я — дружных буковок семья» (2013).

У 1994 годзе выдаў кнігу публіцыстыкі «І скажуць унукі».

# Змест

Першы вянок вянкоў санетаў і яго аўтар. *В. Рагойша* . . . . . . 3

**Я ЎСЁ ЧАСЦЕЙ ЖАДАЮ СЛУХАЦЬ НЕБА**
*Санеты, вянкі санетаў, вянок вянкоў санетаў*

«Я ўсё часцей жадаю слухаць неба…» . . . . . . . . . . . . . . . . 20
Крыж . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 20
Памяць. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 21
«Як не стае мне сонца для душы!» . . . . . . . . . . . . . . . . . 21
Санет маці. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 22
«Старэнькі сад наводшыбе сяла…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 22
«Мне не патрэбна вашай пахвальбы…» . . . . . . . . . . . . . . . 23
«Мяне абклалі ворагі гурмой…». . . . . . . . . . . . . . . . . . . 23
Серп . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 24
«Як шмат самотай стомленых людзей…» . . . . . . . . . . . . . 24
«Свабоду па закону не даюць…». . . . . . . . . . . . . . . . . . . 25
Жаўрук. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 25
«Жыццё і смерць пануюць на зямлі…». . . . . . . . . . . . . . . 26
«Былінны дуб узняўся на гары…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 26
«Святло і цемра. Дабрата і зло…». . . . . . . . . . . . . . . . . 27
Чарнобыльская вёска . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 27
«Кароль санетаў, велічны Петрарка…». . . . . . . . . . . . . . . 28
Каханне . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 28
Вясковая дзяўчынка . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 29
«Вачэй тваіх вільготнае святло…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 29
«Ласкавасць рук. Святло жывых вачэй…». . . . . . . . . . . . . 30
Крыўда . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 30
«Гаркавы дым бяссоннага кастра…» . . . . . . . . . . . . . . . . 31
«Ласкавая, вясновая мая…». . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 31
«Жанчына спіць. На снезе прасціны…» . . . . . . . . . . . . . . 32
«Агні святочнай ёлкі. Ля яе…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 32
«Я не забуду дзіўную хвіліну…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 33
«І надыходзіць у душы світанне…» . . . . . . . . . . . . . . . . 33
«Маўклівы суразмоўца мой, Максім…» . . . . . . . . . . . . . . 34
«Табе каханне я падараваў…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 34
«Мне словы надакучылі. Мужчын…» . . . . . . . . . . . . . . . 35
«Не парушай ілюзіяй кахання…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 35
«Каханая, табе я шчыра веру…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 36

Ты . . . . . . . . . . 36
Валуны . . . . . . . . . . 44
Дума . . . . . . . . . . 52
Наканаванне . . . . . . . . . . 59
Барок . . . . . . . . . . 67
Вянок Беларусі . . . . . . . . . . 75
Апакаліпсіс душы (*Вянок вянкоў санетаў*) . . . . . . . . . . 82

**ЯБЛЫНЯ ЗІМЫ**

*Вершы апошніх гадоў*

«Бярозавая светласць…» . . . . . . . . . . 198
«Я перажыў сябе самога…» . . . . . . . . . . 198
«Хутка ранак. А мне ўсё не спіцца…» . . . . . . . . . . 198
Прызнанне маці . . . . . . . . . . 199
Пакаленне . . . . . . . . . . 199
Чорны бусел . . . . . . . . . . 200
«Лубіну сіняе мора…» . . . . . . . . . . 200
«Бярозка на старой царкве…» . . . . . . . . . . 201
«Дзеля самай светлай мэты…» . . . . . . . . . . 201
«“Ты за левых ці за правых?..”» . . . . . . . . . . 201
Раб . . . . . . . . . . 202
«Сярод віхур жыццёвых кожны раз…» . . . . . . . . . . 202
«Няўжо магу я здрадзіць…» . . . . . . . . . . 202
«Былых сяброў ніколі не забуду…» . . . . . . . . . . 203
«У наш вірлівы, каламутны час…» . . . . . . . . . . 203
«Не кожная зорка можа быць сонцам…» . . . . . . . . . . 203
«Мне вечна злосці не хапала…» . . . . . . . . . . 204
«Завершанасць свету пужае…» . . . . . . . . . . 204
Грошы . . . . . . . . . . 204
«Не разумею час круты…» . . . . . . . . . . 204
«Спавіў абсягі жніўныя спакой…» . . . . . . . . . . 205
«Не любяць праведнікаў людзі…» . . . . . . . . . . 205
«Жалезабетонны горад…» . . . . . . . . . . 205
«Гарадскі пагост. Нібы ў тумане…» . . . . . . . . . . 206
«Пры жыцці класікамі не становяцца…» . . . . . . . . . . 206
«Няма куды мне больш імкнуцца…» . . . . . . . . . . 207
«У пошуку ўяўнай свабоды…» . . . . . . . . . . 207
Храм . . . . . . . . . . 207
«Мне ўсё часцей бярозы сняцца…» . . . . . . . . . . 208
«Палюбі ворага свайго…» . . . . . . . . . . 209
«Не трэба аплёўваць мінулае…» . . . . . . . . . . 209
«Люблю вясновы лес…» . . . . . . . . . . 209
«Супыніўся на ўскраіне вёскі…» . . . . . . . . . . 210

«Зразумець мне, як музыку, трэба…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 210
Празорца . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 211
«Бунтуе галактык стыхія…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 211
«Калі жыццё бязладным сэнсам…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 211
«Няма святых! Нарэшце…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 212
«Рабіце кропкавы масаж…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 212
«Дагараюць апошнія зоры…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 213
«Ёсць словы вечныя, як свет…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 213
«Ноч. Вясна. Шэкспір. Санеты…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 213
«Ты вярнулася дадому апоўначы…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 214
«Да пабачэння, мой анёл…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 214
«Не прагну я магільнага спакою…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 214
Братам . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 215
«Спявала песню аб вясне…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 215
«Замоўкшы на мажорнай ноце…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 215
Вясляр . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 216
У прыгараднай электрычцы . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 216
Спявачка . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 217
«Я — сінічка, а ты — журавель…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 217
У гарадскім скверыку . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 217
«Я прыручаны ласкай жаночай…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 218
«Ты скардзішся на старасці прыкметы…» . . . . . . . . . . . . . . . 218
Прабачэнне . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 219
«Кінь, сыночак, вершы…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 219
Язбоўскі Бетховен . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 219
«Спачну ў магільным сне…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 220
«Дзень жыцця — развітанне з жыццём…» . . . . . . . . . . . . . . 220
Маліто ўнаю матчынай мовай . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 220
Простыя словы . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 220
Супрацьстаянне . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 221
Ачышчэнне . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 221
«Маю я і пасаду, і славу…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 222
«Кожная жывая істота на зямлі…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 222
«Мая рука спакваля…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 222
Вячэра на Вялікдзень . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 223
Старая жанчына . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 223
«Я тысячу разоў паміраў…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 224
Плакальшчыца . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 224
«Імжыстым восеньскім світаннем…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 224
«Наступнік мой, — табе радкі…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 224
«Люблю я цішу баравую…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 225
Васілю Зуёнку і Васілю Макарэвічу . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 225
Парада . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 225

«О Божа, як змяніўся мой характар…» . . . 226
Бабулін каменьчык . . . 226
Канстанціну Крупенькіну . . . 226
«Не маю гадзінніка, каб уцячы ад часу…» . . . 227
«Абруч жыцця па крузе я пусціў…» . . . 227
Яблыня зімы . . . 227
Чарнобылец . . . 227
«“Каму араць пад яравыя?..”» . . . 228
Ліст у XX стагоддзе . . . 228
«Сад забыты…» . . . 229
«Аднастайныя шэрыя будні,
як шэршні…» . . . 229
«Як хораша вальсуе матылёк-аднадзёнка…» . . . 229
«Бог белы свет стварыў. І я таксама…» . . . 230
Праўда . . . 230
З маленства . . . 230
«Я ўсё часцей з людзьмі ў разладзе…» . . . 230
«Жнівеньскі адвячорак…» . . . 231
Дачцэ Ларысе, грамадзянцы Вялікабрытаніі . . . 231
Начны салавей . . . 231
«На снежным аркушы зімовым…» . . . 232
«Жывём у клетках шыкоўных кватэр…» . . . 232
Спроба самапародыі . . . 232
«Нарадзіўся на свет і аб тым, што жыву…» . . . 233
«У лугах згасаюць краскі…» . . . 233
«Дэкларацыі свабоды…» . . . 234
Роздум на пагосце . . . 234
«Дзяўбуць ад раніцы жанчыны…» . . . 234
«Ранішні прамень спякотнага…» . . . 235
«Бэзу кіпень пад акном…» . . . 235
Вясковая ідылія . . . 235
«Нас душы продкаў зберагаюць…» . . . 236
Таемнасць . . . 236
«Расчапілася кола сясцёр і братоў…» . . . 236
Іранічнае . . . 237
Жаданне . . . 237
Кропля вады . . . 237
Споведзь старога . . . 237
Светлай памяці паэтаў 1937-га . . . 238
Плач перапёлкі . . . 238
«Шлях дарогі не знае…» . . . 239
Начны госць . . . 239
«Жыві, бацькоўскае сяло…» . . . 239

Маўчанне . . . 239
Унучцы Машы . . . 240
Унучцы Маргарыце . . . 240
Упэўненасць . . . 240
«Сярод тлуму і ляманту…» . . . 240
Пачвары . . . 240
Паўлу Вераб'ёву . . . 241
«Пуста ў свеце, хоць людзей багата…» . . . 241
Заапарк . . . 241
Вершы . . . 242
Час . . . 242
«Ты са мной — і сонейка смяецца…» . . . 242
Роздум ля тэлеэкрана . . . 243
Чытаючы Алеся Пісьмянкова . . . 243
«Поўня вынырнула з хмары…» . . . 243
Таемнасць . . . 243
«Якія радасныя мукі…» . . . 243
Антыпаляўнічае . . . 244
Маналог развітання . . . 244
«З маленства я спрачаюся з жыццём…» . . . 244
Самота . . . 245
«Я падняў камяк зямлі з долу…» . . . 245
«Калі ў маёй жывой душы…» . . . 245
«Калі душа калее без цяпла…» . . . 245
Сакавіцкае . . . 246
«У кожным немаўляці…» . . . 246
«Жніўны вечар ціха атуляе…» . . . 246
«Крычаў наш класік: "Я — прарок…"» . . . 247
«Свабоды моляць людзі ў Бога…» . . . 247
«Пакуль чаруе над пяром рука…» . . . 247
«Блішчыць каменьчык выкапнёвы…» . . . 247
Аб таленце . . . 247
«Спрачацца?..» . . . 248
Пах дажджу . . . 248
«Вясна без сонца і цяпла…» . . . 248
«Бог у дабры і зле…» . . . 248
«Мяжа самазнішчэння…» . . . 249
Стары хутар . . . 249
Крызіс . . . 249
Страта . . . 249
Вяртанне аблуднага сына . . . 250
Бомж . . . 250
Апошні жыхар . . . 250

Чарнобыльская вёска . . . . . . . . . . 251
«Жыву цішэй з узростам…» . . . . . . . . . . 251
«Змяніўся век. Перавярнуўся свет…» . . . . . . . . . . 251
«У дні сумніву і трывог…» . . . . . . . . . . 251
Таццяне . . . . . . . . . . 252
Беларусь. 2010 год . . . . . . . . . . 252
«Мужчыны рана паміраюць…» . . . . . . . . . . 252
«Пад песню жаўранка…» . . . . . . . . . . 252
Перасцярога . . . . . . . . . . 253
Т. В. . . . . . . . . . . 253
Сустрэча . . . . . . . . . . 253
«Бабулька з іконкай…» . . . . . . . . . . 253
«Я перажыў сябе самога…» . . . . . . . . . . 254
Ванечка . . . . . . . . . . 254
«Малюнкі дзіўныя былога…» . . . . . . . . . . 255
Лёс . . . . . . . . . . 255
Апошні воўк . . . . . . . . . . 256
Суд . . . . . . . . . . 256
«Я не кляну сваё былое…» . . . . . . . . . . 257
Ліпеньская калыханка . . . . . . . . . . 257
У старым садзе . . . . . . . . . . 257
«Знаёмыя змалку прасёлкі…» . . . . . . . . . . 258
Роднасць . . . . . . . . . . 258
«Чароўныя імгненні…» . . . . . . . . . . 258
«Як час бяжыць!» . . . . . . . . . . 258
«Дуб стагадовы на гары…» . . . . . . . . . . 259
«Ноч навальнічная гула…» . . . . . . . . . . 259
Імгненнасць . . . . . . . . . . 259
«Бярозак восеньскіх маністы…» . . . . . . . . . . 260
Доля . . . . . . . . . . 260
«Паўзе бабулька на кавёлах…» . . . . . . . . . . 260
«Душа мая, пакуль жывая…» . . . . . . . . . . 261
Людзі . . . . . . . . . . 261
Бяда . . . . . . . . . . 261
Паланея . . . . . . . . . . 262
«Буяе пырнік у палях…» . . . . . . . . . . 262
Я . . . . . . . . . . 262
Дарога ў пакінутай вёсцы . . . . . . . . . . 263
Прычасце . . . . . . . . . . 263
Вячэра на Дзяды . . . . . . . . . . 263
Шлях . . . . . . . . . . 263
Жаданне . . . . . . . . . . 264
«Што са мною адбылося?..» . . . . . . . . . . 264

Верш, напісаны пад уражаннем
карціны «Пах бэзу» мастака У. В. Уродніча . . . . . . . . . 264
«Душа хацела б зоркай быць…» . . . . . . . . . . . . . . 265
«Да званка Апошняга Суда…» . . . . . . . . . . . . . . . 265
Адзінота . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 265
Паланэз . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 266
«Дзень вялікі, — даводзіла маці…» . . . . . . . . . . . . 266
Мы . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 266
«Інвалідная каляска…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 266
«Я не кахаю Вас, паэт…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 267
«Летні вечар. Бярозы…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 267
Прамова . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 268
Вечаровае . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 268
«Памудрэлі, здаецца, мы з часам…» . . . . . . . . . . . . 268
«Зноў снег на голую траву…» . . . . . . . . . . . . . . . 269
«Твая далонь — працяг маёй рукі…» . . . . . . . . . . . . 269
«Аб чым пісаць? Каго кахаць?..» . . . . . . . . . . . . . 269
«Час зябкі, ветраны такі…» . . . . . . . . . . . . . . . . 269
«Адспявала вясной маладосць…» . . . . . . . . . . . . . . 270
«Жыцця не разумее немаўля…» . . . . . . . . . . . . . . . 270
«Калі мяне пужаюць пеклам…» . . . . . . . . . . . . . . . 270
«Шмат помнікаў тыранам на зямлі…» . . . . . . . . . . . . 270
Голас . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 271
Вечная Кніга . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 271
«Светла плачу па гадах пражытых…» . . . . . . . . . . . . 271
«Позняя восень у Мінску…» . . . . . . . . . . . . . . . . 271
Дома . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 271
«Што ж ты, мама, не звоніш так доўга?..» . . . . . . . . . 272
Сон . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 272
«Шукаў я ісціну ў жыцці…» . . . . . . . . . . . . . . . . 273
Парада . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 273
«Як хутка век жыцця майго мінае!» . . . . . . . . . . . . 273
«На пагосце плача вярбіна…» . . . . . . . . . . . . . . . 273
«Сярод джунгляў чалавечых душ…» . . . . . . . . . . . . . 273
«Не хапае людзям то свабоды, то хлеба…» . . . . . . . . . 274
Слова . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 274
Жыццё . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 274
Травеньскі эцюд . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 275
«Кажуць: “У краіне Кахання…”» . . . . . . . . . . . . . . 275
«Не веру хвілінным прызнанням…» . . . . . . . . . . . . . 275
«Калі цябе няма побач, мне сумна…» . . . . . . . . . . . . 275
«Што са мною будзе — не гадаю…» . . . . . . . . . . . . . 276
Плач . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 276

Восень мастака . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 276
«На кроплю шчасця ў свеце мора слёз…» . . . . . . . . . . . . . . . . 276
Сучаснае . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 277
Жніўнае . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 277
Шлях . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 277
Янка Купала . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 277
Рыгору Скаварадзе . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 278
Не спяшайцеся жыць . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 278
Пачатак дня . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 278
«Над пагостам вечар шызакрылы…» . . . . . . . . . . . . . . . . . 279
«Пайшоў на неба ў студзені сцюдзёным…» . . . . . . . . . . . . . . 279
«Ад радзіннага крыку…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 279
«Маладосць гуляе…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 280
«Што будзе заўтра — не гадаю…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . 280
«Начую на яблычнай дачы…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 280
«Жыву, пакутую, люблю…» . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 280

Выдадзеныя кнігі . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . 281